

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA-IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOLOGIE

**DESPRE DIAVOL SAU „MISTICA MAIESTĂȚII”
RĂULUI**
(CU O INCURSIUNE ÎN PROZA ROMÂNEASCĂ)

Coordonator:
Prof. univ. dr. Braga Mircea

Doctorand:
Șoica (Coroiu) Alexandra Claudia

ALBA IULIA
2018

CUPRINS

ARGUMENT 5/24

I. REPERE MITOLOGICE 25/39

I.1. Rituri practicate în proximitatea morții 27/32

I.2. Incantațiile 32/33

I.3. Mitul 33/39

II. O IMAGINE DE ANSAMBLU A RĂULUI ÎN ISTORIA UMANITĂȚII 40/64

II.1. Imaginea Răului în perioada egipteană 42/43

II.2. Akkadienii și popoarele semite (evreii - iudaismul) 43/45

II.3. Dualismul iranian sau persan 45/47

II.4. Diavolul în cultura indiană 47/49

II.5. Civilizația elenă 49/50

II.6. Civilizația musulmană sau islamică 50/52

II.7. Creștinismul 52/55

II.8. Etapele evoluției concepției de Rău 55/64

III. MIT – RELIGIE – LITERATURĂ 65/82

III.1. Dihotomia sacru-profan 66/70

III.2. Modalități de cunoaștere a sacrului 70/71

III.2.1. Moartea – transcendere înspre sacru 71/73

III.2.2. Cunoașterea sacrului prin intermediul visului 73/74

III.3. Sacrul și literatura 74/82

IV. TOPOSURI PREDILECTE ȘI IMAGINI METAMORFICE ALE ELEMENTULUI DEMONICO-FANTASTIC 83/195

IV.1. Literatura fantastică – spațiu al aparițiilor Răului 83/91

IV.2. Spațiu deschis 91/93

IV.2.1. Știma de pe Bistrița 93/103

IV.2.2. Insula Șarpelui 103/114

IV.3. Spațiul închis 114/116

IV.3.1. Moara blestemată – morarul demonizat 116/127

IV.3.2. Apa moartă sau *apa morții* 127/134

IV.3.3. Hanul și hangița 134/143

IV.3.4. Strigoii de la conac 143/172

IV.3.4.1. Strigoii ca inițiere în moarte 143/158

IV.3.4.2. Întoarcerea din moarte 158/169

IV.3.4.3. Răul din adâncuri 168/172

IV.3.5. Orgoliul omului (Trupul) 172/177

IV.4. Spațiul ambiguu – labirintul pădurii 177/195

IV.4.1. Pădurea ca trecere înspre fantastic 177/183

IV.4.2. Pădurea ca spațiu ipotetic al Necuratului 183/191

IV.4.3. Pădurea ca adăpost al Răului 191/194

IV.4.4. Pădurea topos-complice al demonicului 194/195

CONCLUZII 196/204

BIBLIOGRAFIE 205/227

Cuvinte cheie: *imaginar, mit, vrăjitorie, folclor, Bine, Rău, Diavol, literatură fantastică, topos, umbră, strigoi.*

Sinteza ideilor principale

În lucrarea de față intitulată *Despre Diavol sau „Mistica Maiestății” Răului (Cu o incursiune în proza românească)* urmărim o recontextualizare a prozei românești în care își fac apariția figuri maligne a căror prezentare se face sub imperiul mentalului popular autohton, reprezentat prin scrieri precum: Vasile Voiculescu – *Lostrîța, Iubire magică*, Gala Galaction – *Moara lui Călifar*, Ion Luca Caragiale – *La hanul lui Mânjoală*, Cezar Petrescu – *Aranca, știma lacurilor*, Mircea Eliade – *Domnișoara Christina, Șarpele*, Ion Agârbiceanu – *Strigoiul*, Mihai Eminescu – *Sărmanul Dionis* și Pavel Dan – *Copil schimbat* etc.

Un titlu atât de generos necesită unele precizări suplimentare oferite cu scopul de a orienta așteptările lectorului, deoarece traseele discursului creionează permanentă încercare a menținerii ambiguității ce înconjoară imaginea Răului. Astfel, intenția de a evidenția particularitățile poporului român în domeniul reprezentării demonice constituie o preocupare menținută de-a lungul întregii cercetări.

Scopul acestei lucrări este de a identifica și interpreta metamorfozele sub chipul cărora Diavolul ni se înfățișează, imaginea demonului aflat în opoziție cu Dumnezeu. Unul (Diavolul) arde în lumea subterană, celălalt (Dumnezeu) strălucește în cer. În acest sens, Ioan Petru Culianu în *Gnozele dualiste ale Occidentului. Istorie și mituri* face referire la dualism ca la o problematică a percepției a două ființe supra-umane ori pre-umane în relație antagonică, în timp ce ambele participă în mod obligatoriu la creația Universului, deoarece facerea lumii are loc în urma colaborării dintre Divinitate și o a doua entitate numită *Satanil*, un „demiurg șarlatan”¹ direct răspunzător pentru degradarea continuă a ființei.

În literatură, însă, această opoziție este mai puțin contrastantă în comparație cu cea a dogmei creștine oficiale, păstrând atributele unui colaborator creativ și ingenios la facerea lumii, existența dualității Bine-Rău oferind o formă de completitudine. Universului. În plus, Răul – termen corelat cu alte concepte, cum ar fi *Diavol, Satan, Necurat* etc. – presupune o aprofundare a noțiunilor și o interpretare semantică adecvată a termenului, cunoașterea acestora devenind *a priori* o necesitate în cazul cercetării de față.

Dorința de limitare a cercetării ne conduce înspre decizia de a observa în special Diavolul prezentat ca entitate înfricoșătoare extrem de periculoasă, care ne îndepărtează de ipostazele unui

---

¹Ioan Petru Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului. Istorie și mituri*, ediția a doua, traducere de Tereza Culianu-Petrescu, cuvânt înainte al autorului, postfață de H.R. Patapievic, Iași, Polirom, 2002, p. 31.

demon comic, profund ironizat. Aria estetică pe care acționăm este drastic redusă în urma acestei delimitări, fapt ce obligă structurarea cercetării în forma prezentă, să fie mai mult o exigență decât o opțiune, iar analizarea unui segment al scrierilor în proză care aparțin exclusiv spațiului autohton se datorează vastității subiectului abordat.

Structura lucrării prezintă partea teoretică și cea de contribuție personală, planuri aflate în alternanță datorită imposibilității de a separa tranșant cele două aspecte. De o importanță deosebită este argumentarea punctelor de vedere diverse ce asigură caracterul aplicativ al fragmentelor de texte prezentate sub forma unor citate. În această ordine de idei, se pot identifica coordonate istorice, filosofice și teologice extrase din scrieri precum: Lucian Blaga – *Trilogia valorilor II. Gândire magică și religie*, Roger Caillois – *Abordări ale imaginarului*, Paul Carus – *Istoria diavolului. Ideea de Rău de la origini până în prezent*, Constantin Ciopraga – *Fascinația tiparelor originare*, Gilbert Durand – *Introducere în mitologie. Mituri și societăți*, Mircea Eliade – *Istoria credințelor și ideilor religioase* etc.

Precedat de o intrare pe scena creațiilor literare (fantastice), demersul va fi direcționat către identificarea ipostazelor literare ale Diavolului „amenințător” și sumbru, reprezentant al puterii monstruoase, care atacă umanitatea și urmărește pierderea de vieți omenești. Astfel, conglomerat de variații ale unui tipar model, imaginea Răului în literatură devine *un arhetip*, situație datorată tendinței generale de a forma reprezentări individuale pentru fiecare model fundamental ce contribuie la alcătuirea lumii.

Anticosmismul accentuează ideea că lumea este în mod natural *rea*², așadar nevoia de identificare a Răului existent în universul real constituie o provocare a cărei soluționare este facilitată de cele câteva studii critice bazate pe aceeași temă: Ioan Petru Culianu – *Gnozele dualiste ale Occidentului. Istorie și mituri*, Jean-Jacques Wunenburger – *Utopia sau criza imaginarului*, Silviu Angheliescu – *Mitul și literatura*, Roland Barthes – *Mitologii*, Jean Burgos – *Imaginar și creație*, Paul Carus – *Istoria diavolului. Ideea de Rău de la origini până în prezent*, Emil Cioran – *Demiurgul cel rău*, Friedrich Nietzsche – *Dincolo de bine și rău. Preludiu la o filozofie a viitorului*, Mircea Eliade – *Aspecte ale mitului*, Arta de a muri, Lucian Blaga – *Despre gândirea magică*, Gheorghe Glodeanu – *Orientări în proza fantastică românească* etc.

Relaționarea contemporaneității cu Diavolul și exemplificarea situației actuale prin urmărirea accepțiunilor specifice unor epoci, culturi și paliere diferite surprind integral metamorfozele Celui-Fără-Nume în percepția ființei umane și a culturii române, în special. Prezentarea trecerii înspre dimensiunea literară este susținută de o scurtă detaliere a textelor epice care adăpostesc percepții legate de noțiunea de *Rău* și care au condus înspre apariția

---

²*Ibidem.*, p. 13.

literarității. În urma parcurgerii acestui traseu istoric și filosofic, ipostazele Diavolului în literatură devin lesne de înțeles și acceptate datorită caracterului verificabil la care aderă. Privit ca noțiune ambivalentă ce progresează de la o simplă figură fantastică datorată conștiinței inexistenței lui, înspre o proiectare veridică ce surprinde existența Răului în universul omului, Diavolul își câștigă statutul de personaj legendar în scrierile autorilor de pretutindeni.

Lucrarea va fi structurată în patru capitole mari, într-o ordine aleasă pentru a da cursivitate demersului care urmează a fi realizat, fiecare secțiune fiind astfel asamblată pentru constitui urmarea firească a celei precedente. Prezența notelor de subsol, a analogiilor și a citatelor oferă informații suplimentare cu scopul de a completa lucrarea într-un mod necesar.

Capitolul I intitulat *Repere mitologice* prezintă *arhetipul* regăsit în mod constant în psihanaliza analitică a lui Jung sub denumirea de *imago*, prezent în psihicul uman pe întreg parcursul existenței materiale a acestuia, deoarece „*realitatea* o de imitare a unui arhetip celest”³ (n. n. – M.E.), iar ritul este simpla demonstrație a veridicității mitului, căci „...omul construiește după un prototip”⁴, întregul univers fiind astfel alcătuit.

Avându-și originea în cadrul structurilor imaginare identificate în zona viselor individuale, a religiilor și a mitologiei, arhetipul se regăsește în psihicul uman de la naștere până la moarte, ca reprezentare a imaginilor primordiale. Condiția de inferioritate care ne este impusă prin însuși *fatumul* uman, ne blochează într-o interioritate existențială care ne nu permite evadarea. Știința limitelor precizează că ne este admis cunoașterii doar ceea ce ne este inferior, ori situat pe aceeași treaptă cu noi. Când vine vorba de o treaptă superioară, comprehensiunea structurilor riguros conturate rămâne irecognoscibilă ființei umane.

Drept urmare, formele de invocare sau alungare a figurilor supranaturale devin structuri fundamentale ale mitului, conturate în urma dorinței de a înțelege și de a controla realul. Această încercare de neutralizare a puterilor ostile sau de atragere a forțelor benigne este echivalentă cu dezvoltarea ideilor abstracte *Bine* și *Rău*, care țin tot de experiența de viață, și unde imaginarul mitic acționează prin imagini reale ce fixează relaționarea cu realitatea fizică.

O imagine arhetipală este concentrată, așa cum am observat deja, în noțiunea de *Diavol*, care prin raportare la dimensiunea artistică ajunge să dețină un număr ridicat de variații. Imagologul clujean Corin Braga, în volumul *Zece studii de arhetipologie*, alcătuiește o taxonomie în acest sens, bazată pe natura metafizică unitară a arhetipurilor, unde deschiderea spre sensuri și semnificații aflate în dependență de vitalitatea lor imaginativă, translată în evidenta specificitate a ficționalului.

---

³Mircea Eliade, *Mitul eternei reînțoarceri. Mituri, vise și mistere*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991, p. 13.

⁴*Ibidem*, p. 17.

În ceea ce privește condiția omului preistoric, în *Trilogia cosmologică* Lucian Blaga ne prezintă omul „aruncat” „...în mijlocul unei lumi pline de dușmani și de primejdii morale, o creatură firavă, fără arme, pus în fața bestiiilor înzestrate cu colți și gheare, cu blăni și cu piei cornoase, care erau de zece ori mai tari, mai iuți, mai dibace”⁵, devenind astfel „o creatură de compătimit”⁶. În preajma unui act cotidian, omul primitiv se comportă absolut firesc. Însă atunci când vine vorba despre intervenția „fanteziei plăsmuitoare de mituri”⁷, aceasta este accelerată odată cu intervenția unor nenorociri omenesti care stârnesc simțăminte violente

În aceeași ordine de idei, conform gândirii grecești, arhetipul timpului mitic este identificabil cu timpul ciclic, reprezentant al veșnicei reîntoarceri. Drept urmare, Platon susține ideea condamnării evenimentelor cotidiene de a se desfășura într-un „...timp entropic al degradării continue (...)”⁸, urmând considerentul că prin participarea sa la natura divină, timpul devine o simplă imagine mobilă a arhetipului. Așadar, logica ciclică a universului rămâne așezată sub suzeranitatea originilor care joacă rolul unui referențial pentru fiecare eveniment în parte. Metamorfozarea periodică a lucrurilor, numită și instabilitate, devine astfel o garanție a existenței universale care „...se difractă prin prisma ireductibilă a vieții și a morții”⁹.

Reprezentările mitice alături de aspectul lor permanent metaforic exclud în mod direct existența sensului eronat al cuvintelor, interpretarea metaforică a acestora fiind maniera prin care se descoperă adevărul din spatele mesajului. Având la baza reprezentărilor sale *imaginea*, mitul câștigă forța de a transcende limbajul, deci argumentează corelarea *ritului*, care încearcă surprinderea imitării unui eveniment mitic: „Lumea imaginată creată și continuu îmbogățită prin contactul cu materia se lasă cu greu surprinsă din creațiile figurative, geometrice ale diferitelor culturi preistorice. Dar ea ne este accesibilă și din experiențele proprii noastre imaginații. Mai ales această continuitate la nivelul activității imaginare ne poate permite să înțelegem existența oamenilor trăind în acele epoci îndepărtate”¹⁰.

Jean-Jaques Wunenburger, în *Viața imaginilor*, stabilește rolul esențial pe care imaginea îl are în procesul de concretizare a mitului: „...valoarea simbolică a unei reprezentări prin imagini nu este, în mod general, înscrisă literalmente în propria sa manifestare sau organizare, cu excepția semnelor simbolice cifrate sau criptate cu grijă.

---

⁵Lucian Blaga, *Trilogia cosmologică. Diferențialele divine. Aspecte antropologice. Ființa istorică*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 272.

⁶*Ibidem*.

⁷Lucian Blaga, *Despre gândirea magică*, cuvânt înainte de Acad. Prof. Zoe Bușulenga-Dumitrescu, București, Editura Garamond, 1992, p. 24.

⁸Jean-Jacques Wunenburger, *Viața imaginilor*, în românește de Ionel Bușe, Cluj, Editura Cartimpex, 1998, p. 54.

⁹*Ibidem*, p. 55.

¹⁰Ton Vrabie, *Mitul între imaginar și realitate*, în *Suplimentul la „Phylogica Jassyensia”*, An X, Nr. 1 (19), 2014, p. 19.

Așadar, nu există de la început profunzime simbolică decât pentru o conștiință care are în vedere imaginea ca pe o deschidere spre un sens decalat sau ascuns. (...) Tocmai de aceea, imaginea simbolică, fără a-și pierde din vivacitatea sa concretă, din înrădăcinarea sa sensibilă, se va preta cu atât mai bine la o simbolizare care se organizează ca un tip emblematic, la egală distanță între un conținut particular și un altul universal”¹¹.

Cel de-al doilea capitol intitulat *O imagine de ansamblu a Răului în istoria umanității* încearcă o clasificare teoretică a conceptului de Rău sau *Diavol* și a elementelor care intră în paradigma acestuia. Ca orice diformitate ce reprezintă un semn al misterului, fie malefic, fie benefic, Diavolul poate fi atât un adversar, cât și o complementaritate a Divinului, Drept argument, Paul Carus, încercând să clarifice anumite aspecte legate de nașterea, existența și rolul Diavolului, precizează că: „Arborele genealogic al Celui Rău este mai vechi decât arborele celei mai vechi aristocrații europene și familii regale; el precede Biblia și este mai vechi decât piramidele”¹², iar proximitatea Necuratului este o prelungire a stării lui interioare materializată prin intermediul obiectelor, nuanțelor și a simbolurilor numerice care îl caracterizează și în care se consideră că există frământări ale puterii sale, factor care dă naștere superstițiilor.

Capitolul intitulat *Mit – religie - literatură*, oferă o introducere în universul literaturii unde este prezentată imaginea Diavolului umanizat. Pornind de la ideea că un sistem mitic este fondat pe o ontologie ce înclină înspre *sacru*, abordarea problemei sacrului devine imperios necesară cercetării de față. Nivel ontic superior, analog absolutului, *sacrul* numește o lume a divinităților – fie acestea benefice ori malefice.

Atât religiozitatea, cât și literatura, „...deopotrivă, cresc, se ridică amândouă din același plan, cel al trăitului. Sunt condiționări imperative intensificate prin necesitate: existând în lume, prin chiar acest statut al său care îl transcende, care nu ține nici de voința sa, nici de o opțiune, nici de un demers propriu, omul a încercat întotdeauna să cuprindă ceea ce îl înconjoară, să se dezvăluie pe sine, să se cunoască, să înțeleagă și să explice universul în care trăiește”¹³.

Întreaga literatură își regăsește bazele în cadrul mitologiei, „moartea” unui mit aducând o metamorfozare a conținutului mitologic. Aceste elemente de conținut se regăsesc sub o altă structură în literatura fantastică. În *Ipostaze ale fantasticului în romantismul european*, Alexandru Mica prezintă genul fantastic și înfățișările pe care acesta le ia în funcție de epocă, constituindu-și, ca orice fenomen de anvergură, o istorie proprie, alcătuită din etape care au luat naștere sub influența istoriei realului. Autorul privește fantasticul drept o manifestare

¹¹Jean-Jacques Wunenburger, *Op. cit.*, pp. 20-22.

¹²Cf. Paul Carus, *Istoria diavolului. Ideea de Rău de la origini până în prezent*, traducere din engleză, note și îngrijire ediție: Iustina Cojocar, București, Editura Herald, 2015, p. 351.

¹³Mircea Braga, *V. Voiculescu. Măștile căutării de sine (o hermeneutică a orizonturilor creației)*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 242.

plurivalentă, care apare în fața noastră sub forma oniricului, a visului, a povestirilor S.F. care dețin funcția de a incita și de a menține treaz interesul cititorului prin cultivarea istorisirilor enigmatice ai căror protagoniști beneficiază de sclipirea straniului¹⁴.

Scrierea literară are posibilitatea de a abandona spațiul normelor, al riguroaselor limitări și posedă forța de a se manifesta sub forma unui mit, care „...inaugurează o situație niciodată trăită până atunci, iar reactualizarea ei se înfăptuiește prin lectură”¹⁵. Astfel, subiectele convergente sferei imaginarului se bucură de acest „surplus”, un fel de „supliment de realitate”¹⁶ ce le individualizează și le oferă șansa de a salva ființa umană din angoasa iscată de conștientizarea finitudinii.

Hegel definea fantasticul ca fiind „...copilul timpurilor noi – el a apărut numai atunci când a fost negată gândirea sincretică în care realul și imaginarul, raționalul și iraționalul sunt nedespărțite. Numai din momentul când unitatea primară este încălcată, destrămându-se în mozaicul adevărului și neadevărului, numai din acel moment începe să se nască fantasticul. Se credea prea mult în mit – afirmă Alexandru Mica – pentru ca acesta să fie luat drept fantastic. Fantasticul se naște atunci când alături de credință apare necredința”¹⁷. Aici, mai mult decât în alte tipuri de scrieri, frica, neclaritatea care provoacă neliniște și anxietatea cauzatoare de coșmar sunt definitorii și depind în mare parte de creativitatea cititorului. Pornind de la această ipoteză, se face legătura între problematica fantasticului și psihic, care este profund antrenat în cadrul mai multor categorii de simțăminte.

Odată ce ordinea firească a lucrurilor este inversată, apare fără ezitare opoziția logic-illogic, care adeseori este înfățișată lectorului printr-o evidentă opoziție fizică a protagoniștilor, a spațiului, timpului sau a caracterului. Această spaimă cauzată de apariția fantasticului se datorează absenței unei explicații logice în cazul unor neclarități de ordin superior. Acolo unde nu s-a găsit încă o explicație concretă a lucrurilor, umanitatea o etichetează drept *fantastică*, iar dacă aspectul acesteia este unul negativ sau unul care afectează oamenii în vreun fel, apare în mod automat ideea de *Rău* sau *Diavol*.

Nașterea literaturii fantastice văzută ca mediu propice dezvoltării maleficului își are baza în miturile privind pactul cu Diavolul și urmările sale. Plecând de la unele reminiscențe surprinse în mit, literatura își consolidează o formă particulară, urmându-și apoi propriile coordonate. O astfel de experiență a sacrului este păstrată prin comunicare, adeseori înfățișată sub imaginea literaturii. Drept urmare, structurarea literaturii fantastice în sacru și profan, numite simbolic

---

¹⁴Cf. Alexandru Mica, *Ipostaze ale fantasticului în romantismul european*, Editura ROMCOR, pp. 8-11.

¹⁵Jean Burgos, *Imaginar și creație*, București, Editura Univers, 2003, p. 10.

¹⁶*Ibidem*, p. 11.

¹⁷Alexandru Mica, *Op. cit.*, p. 39.

fantastic și *real*, converg înspre „un centru”, unde creatorul determină extinderea sau limitarea spațială (și temporală!), fără a deteriora în vreun fel coerența narativă.

Cel din urmă capitol, *Toposuri predilecte și imagini metamorfice ale elementului demonico-fantastic*, însumează o galerie descriptivă a spațiilor predilecte apariției demonice, arii guvernate în totalitate de către elementul fantastic ce permite o evadare din realitatea cotidiană, sfidând astfel efemeritatea ipostazelor sub care Diavolul apare în cotidian. Pornind de la ideea că imaginea reprezintă o realitate psihică primordială, literatura împrumută parțial acest caracter imprimat de înlănțuirea imaginilor distribuite la comanda unei forțe superioare și care nu se identifică de fiecare dată cu persoana autorului. Un exemplu edificator în acest sens este *spațiul* ca arhetip, proprietate a subconștientului uman, cunoscut fiind faptul că literatura poate fi simbolic reprezentată drept o imagine ce însumează toate categoriile de spațiu existente, prin simpla dedublare a ființelor care locuiesc pe Pământ.

Acordăm o atenție deosebită toposului fantastic din realitatea cotidiană, divizat într-un mod distinct de către Valeriu Cristea în *Spațiul în literatură*, care susține că interiorul unui text literar ascunde o înlănțuire a imaginilor distribuite, drept urmare, una dintre aceste imagini ale realității psihice primordiale este *spațiul* analizat ca o categorie imperios necesară începerii scriiturii. Cât despre literatura ce găzduiește Răul ca protagonist, toposul imaginat se dovedește a fi de fiecare dată unul nefast, „un loc rău” ce se poate manifesta atât în domeniul fizic, cât și în cel psihic. Situate în interiorul unui spațiu, personajele se raportează la spațiu ca întreg, apartenență ce asigură statutul de „element” al unui personaj, prin alăturarea căreia se formează harta definitivă a operei.

În literatura română coordonata spațială și temporală a vieții presupune o discontinuitate observată ca urmare a existenței *ceasului rău*, deci și a celui *bun*. În aceeași ordine de idei, gândirea mitică scindează toposul în *benefic* și *malefic*, tehnică ce acoperă și aria obiectelor existente în apropiere și care se impregnează cu natura esenței spațiului. Totodată, mișcarea personajelor într-un spațiu dat este legată de o mitologie a necunoscutului, experiență tragică, ce ilustrează fragilitatea umană ce crește odată cu abandonarea sistemului de valori.

Fiecare literatură în parte își formează propriul sistem de relații dintre categoriile spațiale, care formează un adevărat ax al tuturor scrierilor. Astfel că, despre *toposul nefast*, Ernest Bernea, în scrierea *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, vorbește ca având origini variate: de natură geografică din origini (*iazul, mlaștina, pădurea, insula*) sau care devin malefice în urma maculării lor de către om (*moara, hanul, conacul, trupul*). Poporul elen considera că fiecare spațiu în parte este în stăpânirea unor spirite maligne ce se răzbună pe cei care le tulbură liniștea, ajungând chiar să pretindă jertfe umane, în timp ce Mircea Eliade în *Meșterul Manole. Studii de*

etnologie și mitologie declară că „...Antichitatea cunoștea sacrificiile la construcții. Orașele feniciene, cât și templele sau casele din Canaan și Palestina, se întemeiază pe victime îngropate de vii”¹⁸.

În acest sens, dualitatea elementului primordial *apa* este prezentată de către Vasile Voiculescu în *Loștrița*, unde apa curgătoare devine adăpostul unei ființe demonice, jumătate femeie, jumătate pește. Malformațiile corpului omenesc, calamitățile naturii, practicile oculte și magia alcătuiesc o lume voiculesciană misterioasă, aflată sub suzeranitatea Răului, în timp ce protagonistul operelor fantastice este *omul fantastic* situat într-o: „...creație [...] realizată speculativ din fuziunea concepției primitive a totemului cu filozofia arhetipului. Omul fantastic păstrează în ființa lui un principiu vital primordial, transmis din generație în generație de la întemeietorul neamului, adică de la animalul sacru din vremea triburilor”¹⁹, în timp ce sfârșitul protagonistului devine „...o metamorfozare a ființei umane înspre nediferențiat, cu scopul de a fi recreat sub forma unei ființe noi”²⁰.

Spațiul damnat al căminului părăsit, înconjurat de ape statice se regăsește la Gala Galaction în *Moara lui Călifar*, unde moara în complementaritate cu iazul alcătuiesc un „o antecameră a iadului” ce ademenește ființele dornice de înavuțire. Aici Stoicea acceptă pactul demonic asemenea personajului faustian căruia soarta i se „...pune la cale în cer, dar se realizează pe pământ”²¹ devenind „un Diavol *iluminist*, exprimat mai mult prin *omul diabolic* și care locuiește un spațiu realist”²² (n.n. – M.P.), suspectat că „...își vânduse sufletul Satanei pentru nu știu câte veacuri și viață”²³.

Toposul nefast al lui Caragiale este *hanul*, spațiu al petrecerilor și al poveștilor, dar care suportă o metamorfozare într-un cadru malign aflat sub suzeranitatea Răului. Forța malignă în *La hanul lui Mânjoală* se află în spatele imaginii cârciumăresei, „...instrumentul de pierzanie preferat al Marelui Adversar. (...) premiul și momeala pe care Satana le folosește pentru a atrage bărbații în păcatul carnal”²⁴, a cărei origine demonică este comentată de Tudor Pamfile în *Mitologia poporului român*. Aflată sub puterea demonică, femeia cunoaște o involuție ce

---

¹⁸Mircea Eliade, *Meșterul Manole. Studii de etnologie și mitologie*, selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache, prefată de Petru Ursache, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2008, p. 159.
p. 161.

¹⁹Elena Zaharia-Filipaș, *Introducere în opera lui Vasile Voiculescu*, București, Editura Minerva, 1980, p. 100.

²⁰Mircea Eliade, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, prefată de Georgez Dumézil, traducere de Alexandra Beldescu, București, Humanitas, 1994, p. 191.

²¹Tudor Vianu, *Idealul clasic al omului*, studiu introductiv de Mircea Martin, București, Editura enciclopedică română, 1975, p. 32.

²²Mircea Păduraru, *Reprezentarea Diavolului în imaginarul literar românesc*, Iași, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, 2012, p. 87.

²³Gala Galaction, *Moara lui Călifar* în Gala Galaction, *Opere alese 2. Nuvele și povestiri*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, pp. 31-32.

²⁴Giovanni Papini, *Diavolul*, traducere de Ion Rădulescu, Pitești, Paralela 45, 2009, p. 109.

cauzează pierderea ireversibilă a inocenței, deoarece trăsătura dominantă a posedării Răului o alcătuiesc contradicțiile de tip evoluție-involuție.

În scrierea eliadescă *Domnișoara Christina* decorul terifiant, potrivit unui *horror* contemporan, anticipează întâmplări ciudate, inexplicabile dar reale, care tulbură concretul. Entitate răuvoitoare, Diavolul apare la Eliade intens și vivace mulțumită regimului său particular de a prezenta adevăruri nepământene descrise în limbaj metaforic. Baza scrierilor fantastice rămâne la marele filozof realitatea, protagoniștii nu sunt abandonați într-un univers aparte, fantastic, ci datele adevărului sunt văzute din altă perspectivă pe care lectorul o poate descoperi. Crearea universurilor paralele celor reale constituie tiparul eliadesc, demonii înfățișați pendulează între real și ireal, dar nu reușesc să își susțină cu tărie scopurile decât abuzând de ambele dimensiuni.

La Eliade strigoii în sine este un punct cheie, *un nod* al Cerului, Pământului și Infernului. Simbol al sferei Diavolului, el activează pe Pământ, deoarece i-a fost refuzată intrarea în Eden. În urma transformării în strigoi, fata își păstrează aspectul fizic pământesc, continuă să nutrească sentimente umane (ură, invidie, cruzime, egoism), dar primește forțe suprapământene *din Infern*: „Imaginea are legătură nu atât cu viața fantomatică, cât cu moartea însăși (...) Cadavrul este propria sa imagine. El nu mai are cu această lume în care apare încă, decât relațiile unei imagini, posibilitatea obscură, umbră oricând prezentă în spatele formei vii și care acum, departe de a se despărți de această formă, o transformă în întregime în umbră”²⁵. Astfel, așa-zisa „domnișoară” devine un hibrid, *un mort-viu*, adică un strigoi.

În aceeași ordine de idei, la Mihai Eminescu în *Sărmanul Dionis* elementul fundamental al umanului (trupul) și-a păstrat conotația malefică, drept urmare a faptului că natura umană și-a risipit simțul dreptății în urma păcatului originar, drept pentru care ființa este mereu supusă ispitelor. Protagonistul devine o victimă a unui avatar al lui Mefisto „...ce vrea să piardă un suflet naiv, inoculându-i gândul viclean de a năzui la puterea demiurgului”²⁶. Cutezanța implantată de acesta face ca Dan să comită „păcatul originar, crunt pedepsit”²⁷. Drept urmare, acest „vis satanic”²⁸ îl condamnă să se reîntoarcă la vechea sa condiție umană, căci în relație cu Divinitatea „...imprudența copilărească este întotdeauna dezastruoasă”²⁹

Structurate pe fondul arhaico-primitiv, povestirile lui Ion Agârbiceanu înfățișează un *homo diabolicus* la care demonia este o stare de normalitate. Aici strigoii este configurat după o altă structură, definită ca o obsesie a boierului pentru avere. O analiză detaliată a ființelor

²⁵Roland Barthes, *Mitologi*, traducere, prefață și note de Maria Carпов, Iași, Institutul European 1997, p. 351.

²⁶Eugen Simion, *Studii eminesciene*, antologie de Virgil Ene și Ion Nistor, București, Editura Albatros, 1971, p. 231.

²⁷*Ibidem*, p. 237.

²⁸*Ibidem*.

²⁹Lavinia Bârlogeanu, *Diavolul în viziuni, povești și vise*, București, Editura Nemira, 2014, p. 204.

demonizate și mai ales a impactului acestora asupra comunității se dezvoltă în cadrul scrierilor vaste, precum romanul *Strigoii*, unde Moisa pare că a abătut asupra gospodăriei Mărgineanu un blestem cumplit, căci „...viciul se manifestă depășind scandalos proporțiile firești (...)”³⁰.

Spațiul pădurii la Pavel Dan este mereu învolburat prin antropomorfizarea elementelor naturale, devenind astfel un spațiu labirintic misterios. Spaima călătorului este intensificată până la demență, datorită cadrului natural ale cărui elemente devin personaje *sui generis*. Pădurea care „prinde viață” este metamorfozată într-un mediu terifiant, unde superstițiile generează un fantastic tenebros ce depășește realismul-naturalist obișnuit și ne transferă înspre fantastic, asemenea spațiul insular din *Șarpele* eliadesc comparat cu un topos paradiziac care ascunde Lumea de dincolo așezată sub luciul apei. Redactată după tehnica *allegoria in factis*, nuvela prezintă un scenariu mitic ce relevă o încercare de a reconstrui cu ajutorul miturilor spiritualitatea umană la o dimensiune cosmică.

Animalul androgin devine un centru metafizic al scriiturii artistice, o figură telurică ce viețuiește în două lumi, în același timp. Andronic își recuperează condiția umană, iar universul în care decide să trăiască este transformat într-un mister colosal metamorfozat în urma omologiei psiho-cosmică, luând în calcul că „...renașterea reface ceea ce moartea a desfăcut, la rândul-i, moartea – care e un fel de deznăștere – desface ceea ce a făcut nașterea. (...) Deznășterea desface opera nașterii, iar renașterea o desface pe aceea ce desfăcea, neagă această negație, consumă moartea acestei morți. Și astfel, palingeneza, care ne reface viața în mod periodic, confirmă circularitatea sau reversibilitatea existenței reiterând la infinit această călătorie circulară”³¹.

În *Iubire Magică* Vasile Voiculescu alege o resemantizare a mitului faustic. Miraculosul din scrierile voiculesciene prezintă actul magic drept formă a păgânismului populațiilor precreeștine, constituind o adevărată imagine de ansamblu a „rânduieților de demult”³², încă păstrând „...un ținut virgin, cu adevărate mine folclorice neexplorate”³³, unde „vraci vechi, cu științi ciudate, fac farmece tari”³⁴. Într-un astfel de ținut îndepărtat, ferit de ochiul omenesc, își așează Cezar Petrescu acțiunea scrierii *Aranca, știma lacurilor*, o îmbinare perfectă dintre insolit și mister, ambele cauzate de apariția unei fantome. Preluând elemente ale goticului anglo-saxon, scrierea petresciană alege *castelul bântuit* ca topos al aparițiilor demonice, „labirintic, cețos și insolit”, iar „...resorturile faptelor se refuză cunoașterii, nonsensurile, situațiile

³⁰Mircea Păduraru, *Op. cit.*, p. 181.

³¹Vladimir Jankélévitch, *Pur și impur*, traducere din limba franceză de Elena-Brândușa Steiciuc, București, Editura Nemira, 2001, p. 71.

³²Florentin Popescu, *Pe urmele lui Vasile Voiculescu*, București, Editura Sport•Turism, 1984, p. 242.

³³Vasile Voiculescu, *Iubire magică. Povestiri*, București, Editura Minerva, 1984, p. 2.

³⁴Mihai Ungheanu, *Voiculescu și traseele prozei fantastice în „Biblioteca critică”, V. Voiculescu*, analogie, prefață, tabel cronologic, bibliografie critică selectivă de Rodica Pandele, București, Editura Eminescu, 1981, p. 223.

derutante, neverosimile se afiliază fantasticului”³⁵. Prezența indirectă a Diavolului în text prin tehnica alterării elementelor de spațiu și timp surprind ținutul Kemeny (aflat sub conducerea a trei generații: bunicul Armin Kemény, fiul Andor și nepoata Aranka), generând întâmplări care alimentează ideea că orice sau oricine intră în contact cu elementele deja atinse de instanța malefică înregistrează o corupere substanțială.

Calchierea unui univers similar celui omenesc constituie procedeul în urma căruia este grupat ținutul întunericului, funcțiile (profund umane!) ale Diavolilor fiind prezentate în *Dicționarul de mistere* al lui Réne Loius. Tot aici, reîncadrarea ființei umane în sfera malignului este definită drept o angoasă general valabilă, răspândită prin intermediul fantasmelor ce populează zona literaturii și cea a filmului, sub forma unor probleme existențiale stringente. Încetul cu încetul, amploarea faptelor dovedită prin contaminarea naturalului existent participă la fixarea Diavolului ca imagine-arhetip unitară. Însă, transferul existenței Răului în lumea oamenilor (guvernată de către Divinitate) nu face decât să argumenteze unitatea absolută, sub suzeranitatea căreia Necuratul se află.

---

³⁵Constantin Ciopraga, *Postfață*, în Cezar Petrescu, *Proză fantastică*, postfață de Constantin Ciopraga, București, Editura Junimea, 1986, p. 154.

Bibliografie selectivă:

Opere literare:

1. AGÂRBICEANU, Ion, *Povestiri*, Iași, Editura Polirom, 1987.
2. AGÂRBICEANU, Ion, *Strigoiul*, București, Editura Humanitas, 1969.
3. CARAGIALE, I.L., *La hanul lui Mânjoală. Nuvele și povestiri*, București, Editura ROMHELION, 1994.
4. DAN, Pavel, *Scrieri*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Cornel Regman, București, Editura pentru literatură, 1965.
5. ELIADE, Mircea, *Proză fantastică I. Domnișoara Christina*, cu un cuvânt înainte al autorului, ediție și postfață de Eugen Simion, București, Editura Fundației Culturale Române, 1991.
6. EMINESCU, Mihai, *Sărmanul Dionis*, București, Editura Humanitas, 2005.
7. GALACTION, Gala, *Opere alese 2. Nuvele și povestiri*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958.
8. PETRESCU, Cezar, *Proză fantastică*, prefață de Constantin Ciopraga, Editura Junimea, 1986.
9. VOICULESCU, Vasile, *Iubire magică. Povestiri*, București, Editura Minerva, 1984.
10. Idem, *Nuvele și povestiri*, prefață și tabel cronologic de Roxana Sorescu, București, Editura Cartex 2000.

Lucrări teoretice:

1. ANGHELESCU, Silviu, *Mitul și literatura*, București, Editura Univers, 1999.
2. BARTHES, Roland, *Mitologii*, traducere, prefață și note de Maria Carпов, Iași, Institutul European, 1997.
3. BĂDĂRĂU, Gheorghe, *Proza lui Vasile Voiculescu. Modalități de realizare a fantasticului*, Iași, Princeps Edit, 2006.
4. BÂRLOGEANU, Lavinia, *Diavolul în viziuni, povești și vise*, București, Editura Nemira, 2014.
5. BRAGA, Mircea, CHICIUDEAN, Gabriela, (Coord.), *Incursiuni în imaginar. Comentarii și interpretări*, Sibiu, Editura IMAGO, 2007.
6. BRAGA, Mircea, (Coord.), *Incursiuni în imaginar, 6. Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative*, Alba-Iulia, Editura Aeternitas, 2015.

7. BRAGA, Mircea, V. *Voiculescu – măștile căutării de sine (o hermeneutică a orizonturilor creației)*, București, Editura Academiei Române, 2008.
8. BURGOS, Jean, *Imaginar și creație*, București, Editura Univers, 2003.
9. ROGER, Caillois, *În inima fantasticului*, în românește de Iulia Soare, București, Editura Meridiane, 1971.
10. ROGER, Caillois, *Mitul și omul*, traducere din limba franceza de Lidia Simion, cu o prefață a autorului, București, Editura Nemira, 2000.
11. ROGER, Caillois, *Omul și sacrul*, traducere din limba franceză de Dan Petrescu, București, Editura Nemira, 2006.
12. CARUS, Paul, *Istoria diavolului. Ideea de Rău de la origini până în prezent*, traducere din engleză, note și îngrijire ediție: Iustina Cojocaru, București, Editura Herald, 2015.
13. CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, ed. și pref. de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1986.
14. CHICIUDEAN, Gabriela, *Pavel Dan și globul de cristal al creatorului. (O abordare pe suportul teoriei imaginarului)*, București, Editura Academiei Române, 2007.
15. CIOPRAGA, Constantin, *Fascinația tiparelor originare*, București, Editura Eminescu, 1981.
16. CIORAN, E., *Demiurgul cel rău*, traducere din franceză de Emanoil Marcu, ediția a II-a revăzută, București, Editura Humanitas, 2006.
17. CRISTEA, Valeriu, *Spațiul în literatură. Forme și semnificații*, București, Cartea Românească, 1979.
18. CUBLEȘAN, Constantin, *Opera literară a lui Pavel Dan*, Editura Viitorul Românesc.
19. DAN, Elena, *Mircea Eliade. Codul nuvelor fantastice*, București, Editura Historia, 2008.
20. DELUMEAU, Jean, *Păcatul și frica. Culpabilizarea în Occident, secolele XIII-XVIII*, vol. I-II, traducere de Ingrid Ilinca și Cora Chiriac, București, Editura Polirom, 1997 (vol. I), 1998 (vol. II).
21. DURAND, Gilbert, *Introducere în mitologie. Mituri și societăți*, în românește de Corin Braga, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004.
22. DURAND, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, traducere de Marcel Aderca, postfață de Cornel Mihai Ungureanu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
23. ECO, Umberto, *Istoria urâtului*, traducere din limba italiană de Oana Sălișteanu, Anamaria Gebăilă, București, Enciclopedia RAO, 2007.

24. ELIADE, Mircea, *Aspecte ale mitului*, în românește de Paul G. Dinopol, prefață de Vasile Nicolescu, București, Editura Univers, 1980.
25. ELIADE, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, traducere de Cezar Baltag, București, Editura Univers Enciclopedic & Editura Științifică, 1999.
26. ELIADE, Mircea, *Mitul eternei reînțoarceri. Arhetipuri și repetare*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2008.
27. ELIADE, Mircea, *Sacrul și profanul*, traducere de Brândușa Prelipceanu, București, Editura Humanitas, 2000.
28. GLODEANU, Gheorghe, *Coordonate ale imaginarului în opera lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006.
29. GLODEANU, Gheorghe, *Orientări în proza fantastică românească*, Iași, Editura TipoMoldova, 2014.
30. IORGA, N., *Istoria literaturii românești contemporane, II*, ediție îngrijită, note și indici de Rodica Rotaru, prefață de Ion Rotaru, București, Editura Minerva, 1985.
31. JANKÉLÉVITCH, Vladimir, *Pur și impur*, traducere din limba franceză de Elena-Brândușa Steiciuc, București, Editura Nemira, 2001.
32. JUNG, C. G., *Opere complete. Arhetipurile și inconștientul colectiv*, vol. 1, traducere din germană de Viorica Niscov, București, Editura TREI, 2003.
33. JUNG., C.G., *Opere complete. Arhetipurile și inconștientul colectiv*, vol. 9, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu, Daniela Ștefănescu, București, Editura Trei, 2014.
34. JUNG., C.G., *Puterea sufletului. Antologie. Prima parte. Psihologia analitică. Temeiuri*, texte alese și traduse din limba germană de dr. Suzana Holan, București, Editura Anima, 1994.
35. LOTREANU, Ion, *Introducere în opera lui Mircea Eliade*, București, Editura Minerva, 1980.
36. MACARIE, Doina, *Elemente de folclor în opera literară a lui Mircea Eliade*, Bistrița, Editura Karuna, 2007.
37. MANOLESCU, Florin, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
38. MANOLESCU, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008.
39. MARINO, Adrian, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
40. MUCHEMBLED, Robert, *O istorie a diavolului. Civilizația occidentală în secolul XII-XX*, traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2012.

41. NIETZSCHE, Friedrich, *complete 6. Dincolo de bine și de rău. Despre genealogia răului*, ediție critică științifică în 15 volume de Giorgio Colli și Mazzino Montinari, traducere de Simion Dănilă, Timișoara, Editura Hestia, 2005.
42. OTTO, Rudolf, *Sacrul. Despre Elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul*, traducere de Ioan Milea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002.
43. PAMFILE, Tudor, *Mitologia poporului român I*, ediția a II-a, îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2008.
44. PAMFILE, Tudor, *Mitologia poporului român II*, ediția a II-a, îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2008.
45. PAMFILE, Tudor, *Mitologie românească*, ediție îngrijită, cu studiu introductiv și notă asupra ediției de Mihai Alexandru Canciovici, București, Editura ALL, 1997.
46. PAPINI, Giovanni, *Diavolul*, traducere de Ionuț Rădulescu, Pitești, Editura Paralela 45, 2009.
47. PĂDURARU, Mircea, *Reprezentarea Diavolului în imaginarul literar românesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.
48. PETRAȘ, Irina, *Știința morții. Înfașurări ale morții în literatura română*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
49. PIRU, Al., *Istoria literaturii române*, București, Editura „Grai și suflet – cultura națională”, 2001.
50. REGMAN, Cornel, *Agârbiceanu și demonii*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
51. RESCHIKA, Richard, *Introducere în opera lui Mircea Eliade*, București, Editura SAECULUM I.O., 2000.
52. RICOEUR, Paul, *Răul. O sfidare a filosofiei și teologiei*, traducere din limba franceză de Bogdan Chiu, București, Editura ART, 2008.
53. RIES, Julien, *Sacrul în istoria religioasă a omenirii*, traducere din limba italiană de Roxana Utale, Iași, Editura Polirom, 2000.
54. ROUGEMONT, Denis, *Partea diavolului*, traducere de Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1982.
55. SIMION, Eugen, *Mircea Eliade. Nodurile și semnele prozei*, Iași, Editura Junimea, 2006.
56. TODOROV, Tzvetan, *Introducere în literatura fantastică*, prefăcută de Alexandru Sincu, București, Editura Univers, 1973.
57. VIANU, Tudor, *Arta prozatorilor români*, București, Editura Minerva, 1981.
58. VULCĂNESCU, Romulus, *Măștile populare*, București, Editura Științifică, 1970.

59. VULCĂNESCU, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987.
60. WUNENBURGER, Jean-Jacques, *Sacrul*, traducere, note și studiu introductiv Mihaela Căluț, postfață Aurel Codoban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000.
61. WUNENBURGER, Jean-Jacques, *Viața imaginilor*, în românește de Ionel Bușe, Cluj, Editura Cartimpex, 1998.
62. ZACIU, Mircea, *Ion Agârbiceanu*, București, Editura Minerva, 1972.
63. ZAHARIA-FILIPAȘ, Elena, *Introducere în opera lui Vasile Voiculescu*, București, Editura Minerva, 1980.

Dicționare:

1. BIEDERMANN, Hans, *Dicționar de simboluri*, vol. I, traducere din limba germană de Dana Petrache, București, Editura SAECULUM I.O., 2002.
2. CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. 3, București, Editura Artemis, 1995.
3. EVSEEV, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994.
4. MARINO, Adrian, *Dicționar de idei literare*, vol. I, București, Editura Eminescu, 1973.
5. OLTEANU, Antoaneta, *Dicționar de mitologie. Demoni, duhuri, spirite*, București, Editura Paideia, 2004.
6. OLTEANU, Antoaneta, *Metamorfozele sacrului. Dicționar de mitologie populară*, București, Editura Paideia, 1998.
7. RUȘTI, Doina, *Dicționar de simboluri din opera lui Mircea Eliade*, București, Editura Corint, 1998.